

TÜRKİYE İŞÇİ VE SENDİKA HAREKETİ TARİHİ İLE İLGİLİ
ARAŞTIRMA, DOKÜMANTASYON VE YAYIN ÇALIŞMALARI BAKIMINDAN
ÖNÜMÜZDEKİ ON YIL İÇİN BAZI DÜŞÜNCELER VE ÖNERİLER

Orhan Silier

(I) Lütfü Erişçi'nin, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi* adlı değerli çalışması ile ilgili olarak, "1951'de 30 sayfalık bir kitapçık yazdım, buna yapılan referanslar -altalta konulsa- 300 sayfayı buldu. Sevinemiyorum, yeni ve orjinal araştırma eksikliğine üzülüyorum" dediğini bir arkadaşarımdan dinlemiştim. Sayın Erişçi'ye hak vermemek elde değil. Sanıyorum, Hüseyin Avni Şanda'nın ve daha sonraki yıllarda aynı alanda daha hacımlı eserler veren Kemal Sülker, Oya Baydar, Mete Tunçay, Rasih Nuri İleri gibi arkadaşlarımızın da benzer şikayetleri olmuştur...

Özellikle 1970'lerin sonlarından bu yana, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de işçi ve sendika hareketi tarihi ile ilgili çalışmalarda, yıllardır bir eşiğe gelip dayanmış bulunuyoruz. Dünyanın kritik bir bölgesindeki, 55 milyon nüfuslu, kapitalist ilişkilerin hayli gelişkin olduğu bir ülkenin en dinamik sosyal ve politik güçlerinden biri hakkındaki bilimsel dokümantasyon, yayın ve araştırma çalışmaları, daha fazla varolan niceliksel ve niteliksel sınırları içinde kalamaz. Bu alanda bilimsel çalışmanın gazetecilik, romancılık, anı yazarlığı ve ajitatörlükle ikame edilmesi daha uzun süre devam edemez. Her biri kendi başına değerli olmasına karşın, bu tür katkılar aracılığıyla, derinlemesine, ciddi incelemelere olan gereksinim, "kısmen" de olsa, karşılanamaz.

12 Eylül 1980'den sonra işçi ve sendika hareketinin kaba kuvvetle bastırılmış olması, birkaç yıl için, ilgili alanda bilimsel çalışmaya duyulan ihtiyacı arka plana itti, hatta yer yer unutturdu. Öte yandan, konuya en yakın kişiler, yani ilgili araştırmacılar, tarihçiler, sendikacılar, politik parti ve grup yöneticileri olarak, bu "sessizlik yılları"na yakın ve uzak geçmişin kapsamlı bir değerlendirmesi için kullanmakta hayli az başarılı olabildiğimiz söylenebilir.

Son bir-iki yıldır, tüm kısıtlamalara rağmen, toplumsal ve politik gelişmeler bakımından çok daha hareketli bir dönem başlamış bulunuyor. Grev sayısı, grevci işçi sayısı, yeni yayına başlayan sendikal ve sol dergi sayısı gibi birçok gösterge işçi ve sendika hareketinin, bir benzeri ancak ikinci Dünya Savaşının hemen sonrasında yada 1960'ların başlarında yaşanan ve üstelik daha uzun sürmesi için hayli sebep bulunan bir dinamizm dönemine girdiğini ortaya koyuyor. Bu tür bir dönemin konuya ilişkin dokümantasyon, araştırma ve yayına olan talebi özel olarak artırması ve daha da artıracak olması doğaldır. Özellikle gençler

gerçekleri dünü ve bugünü ile, devamlılığı içinde bilmek, işçi ve sendika hareketinin en büyük hastalığı olan kuşaklar arası kopukluğu en aza indirmek için ciddi bir aranış içindedirler. Bu talep şu ya bu biçimde karşılığını bulacaktır.

(II) Kuşkusuz, Türkiye'de işçi ve sendika hareketi tarihçiliğinin onyıllardır gereği gibi gelişmemesinin dışsal nedenlerinin kısa bir süre içinde ortadan kalkmasını bekleyemeyiz.

İşçi ve sendika hareketine ilişkin araştırma, yayın ve dokümantasyon çalışmalarının gelişmesini zorlaştıran en önemli unsurun çok yönlü anti-demokratik baskı ve kısıtlamalar olduğunu biliyoruz. Ve ne yazık ki, bu durumun daha uzun yıllar sürmesinin büyük bir olasılık olduğunu da biliyoruz.

Ancak, Türkiye'de yaşanan toplumsal, politik ve kültürel süreçler çeşitli baskı ve kısıtlamaların giderek daha az etkili olduğu bir yapıyı birlikte getiriyor. Egemen güçler için bilim adamlarını ve genel olarak entelijansiyayı çalışan kitlelerden soyutlamak, aradaki kanalları yoketmek, yalnızca daha önceki yıllarla -örneğin 1940'larla- değil, 1960'larla bile karşılaştırılmayacak ölçüde zorlaşmış bulunuyor. Belirli araştırmacıların üniversitelerden, resmi enstitü ve kurumlardan uzaklaştırılması onların tümünü çalışmalarını bırakmaya zorlayacak kadar etkili olamıyor. Türkiye'nin dış dünyaya eskisi kadar kapalı bir ülke olmaktan çıkması da baskı ve kısıtlamaların etkisini bir ölçüde sınırlıyor...

Öte yandan, çeşitli sosyal bilim dallarının ve ekonomik tarih, politik tarih gibi komşu disiplinlerin üretebildikleri araştırma ve malzemenin Osmanlı ve Türkiye'nin toplumsal tarihinin kapsamlı ve derinliğine incelenmesi için yetersiz olmaya devam ettiğini, son 8-10 yılın bu alanlardaki çalışmaları da baltaladığını söyleyebiliriz. Ne var ki, bu alanlardaki gelişme temposunun toplumsal tarih ve özellikle işçi ve sendika hareketi tarihi alanındaki tempoya oranla çok daha hızlı olduğunu, sağlanan birçok malzemenin kullanılmadan durduğunu kabul etmek gerekiyor.

Türkiye'de toplumsal sınıf ve tabakaların ve bunlar arasındaki ilişkilerin, kitlelerin günlük yaşamlarının gelişmesinin tarihi, bu arada işçi ve sendika hareketinin tarihi yeterince üretken olunabilen bir çalışma alanı değilse, bunu açıklamakta yalnızca ve hatta esas olarak dışsal nedenlerin belirtilmesi gittikçe daha yetersiz kalıyor. En azından bu dışsal nedenlerin somutta nasıl içsel unsurlara dönüştüklerini ya da bunları beslediklerini ortaya koymak gerekiyor.

(III) Kanımca, Osmanlı ve Türkiye toplumsal tarihçiliğinin hızlı ve köklü bir gelişme gösterebilmesi, bu çalışma alanının özgül sorunlarına cevap bulunabilmesinden çok daha öncelikli bir biçimde, bir bütün olarak Türkiye'de sosyal bilim ve tarih çalışmalarında felsefi yaklaşım ve yöntem sorununa bağlıdır. En genel terimlerle belirtilecek olursa, topluma ve tarihe metafizik ve idealist yaklaşımların ve seçmeciliğin bilim yaşamımız üzerindeki egemenliklerine son verilmesi, bu tür yaklaşımların eskimiş varsayımlarının yerine -çoğunlukla o sıradaki modaya uygun olarak yine Batıdan ithal edilen- yenilerinin yaygınlaşmasına olanak tanınmaması, amprisizmin ve teorisizmin olumsuzluklarının sınırlanması toplumsal tarih çalışmalarının da niteliksel bir iyileşme göstermesinin ana koşuludur.

Ne var ki, tarih çalışmalarında felsefi yaklaşım ve yöntemin taşıdığı büyük önem ne olursa olsun, bu alanda önümüzdeki kısa süre içinde köklü bir gelişme ve düzelme sağlamanın maddi koşullarının bulunmadığı kanısındayım. Halil Berktaş, Zafer Toprak, İlhan Tekeli gibi arkadaşlarımızın, *Birikim*, *Felsefe Dergisi*, *Toplum ve Bilim*, *11. Tez* gibi dergilerin konuyu gündeme getirme ve gündemde tutma gayretlerinin boşa gitmediği açıktır. Dünyada marksist tarihçiliğin dogmatizmin, basma kalıplığın yarım yüzyıllık derin etkisinden sıyrılmak için gösterdiği çabalar elbette Türkiye'de de yankısını bulacaktır. Bu alabildiğine ilgi çekici, heyecan verici gelişme ve tartışmaların en azından yakından izlenmesi için gösterilecek çabaların uzun dönemde tarihçiliğimizin nitelikçe sıçrama sağlaması için zorunlu birikimde büyük payı olacağı açıktır. Ancak, ben önümüzdeki on yılın en öncelikli ve gerçekleştirilebilir görevlerinin :

a) toplumsal tarih çalışmalarının malzeme (kaynak) bazının korunup geliştirilmesi, b) kafalarımızdaki ortak, somut bir hedefe doğru adım adım yürüyerek bu çalışmalar için zorunlu asgari örgütlenmenin başarılması ve c) gerek tarihçi ve gerekse tarih çalışması sayısında hızlı bir niceliksel artışın sağlanması, çeşitlendirilmesi alanlarında yoğunlaştığını düşünüyorum.

(IV) Kanımca, önümüzdeki on yıl boyunca Türkiye'de genel olarak toplumsal tarihçilik alanındaki, özellikle de işçi ve sendika tarihçiliği alanındaki en temel görev, tarihimize ait her türden kaynağın tahribinin, talanının engellenmesidir. Türkiye'nin kültürel zenginliğinin alınteriyle, yürek çırpıntısı ve göz nuru ile, binbir meşakkat ve yiğitlikle yaratılmış bu en değerli parçasını, olanaklı olan her yola başvurarak, yakılmaktan, yırtılmaktan, kağıt hamuru yapılmaktan, basit bir ticaret metaına dönüştürülmekten, ait olduğu topraklardan koparılmaktan kurtarmaktır.

Bilindiği gibi, bu konu hep önemli olagelmıştır. Fakat özellikle son 8-10 yıldır büyük ve çok yönlü bir trajedi yaşıyoruz. Zorbalığın tehditleri karşısında bunalan kişi, kurum ve örgütlerin kendi elleriyle tahribettikleri, ya da doğrudan

doğruya aydınlık ve kültür düşmanı ellere geçen ve yokedilen malzeme Türkiye tarihinde bir benzeri olmayan büyüklükte... Öte yandan, her şeyi mala dönüştüren mekanizmalar bu kültür zenginliklerine karşı da bir köpek balığının denize düşmüş yaralı bir insana karşı giriştiğine benzer bir gözü dönmüşlükle saldırıya girişmiş durumda... Ve herhalde "dışa açılma ve ihracatı artırma politikası"nın bir gereği olarak, aralarında örneğin parti arşivlerinin de bulunduğu en iyi mallar ihraç ediliyor, bir daha dönmek üzere Türkiye'yi terk ediyor...

Üstelik bu gelişme yalnız tarihin basılı ve basılmamış belgelerini, görsel-işitsel malzemeyi kapsamıyor, doğrudan doğruya belirli bir tarihsel dönemi "yaşamış" insanları da kapsıyor. 1920'leri, 1930'ları aktif olarak yaşamış kuşaklardan zaten geriye pek az kişi kaldı. 1940'ların, hatta 1950'lerin anılarını bu zorlu dönemi yaşamışların ağızından tarihsel malzemeye dönüştürmek için son şanslar da akıp gidiyor. Bu kişiler çoğu zaman yıllarca biriktirdikleri koleksiyonlarının, kişisel arşivlerinin geleceğinden haklı bir endişe içinde, bildiklerini tarihe teslim için güvenilir bir muhatap bulamamış olmanın suskunluğu içinde, kelimenin tam anlamıyla gözleri geride kalarak, göçüp gidiyorlar...

Kanımca, Osmanlı ve Türkiye toplumsal tarihinin, bu arada işçi ve sendika hareketi tarihinin basılı ya da basılmamış, görsel-işitsel ve canlı belgelerini toplamak ve üretmek için bugünden yarına girişilebilecek ve başarılabilir çok iş vardır. Türkiye insanının tarih ve kültür bilincinin, örneğin bir sendika arşivinin, bir fotoğraf ve film koleksiyonunun, on yıllardır oluşturulmuş nadide bir kütüphanenin, işçi hareketinin eski bir önderine ait elyazmalarının... örneğin Tarlabası'nın binaları, Boğaz'ın yalıları, Amasra Kalesi, Safranbolu'nun eski mahalleleri kadar önemli, korunması gereken ve bunun için ortak ve sistemli çaba göstermeye değer olduğunu kavrayıp harekete geçmesine yetecek kadar, gelişkin olduğunu düşünmek için yeterince neden vardır.

Sorun, ve kuşkusuz çözümü son derece büyük bir yaratıcılık, dikkatlilik ve çaba gerektiren sorun, bu duyarlılığın ortaklaşa bir dizi işe ve uzun dönemli örgütlenmeye dönüştürülmesidir. Türkiye içinde güven verici, işçi ve sendika hareketinin tüm kesimlerine karşı tarafsızlığını titizlikle koruyan, bu alandaki bilimsel çalışmalarını geliştirilmesini temel amaç olarak belirleyen girişimler için seferber edilebilecek yeterli insan ve para kaynakları vardır. Türkiye dışında böyle bir çalışmayı her yönden destekleyebilecek, belirli işlevler için Türkiye'deki ana çalışmaya yardımcı olabilecek bağımsız, uluslararası kuruluşlar vardır. Bunlarla ilişkiler eşitlik, karşılıklı çıkarlara saygı ve genel olarak bilimsel çalışmanın geliştirilmesi zemininde, demek ki uyanıklık, kararlılıkla yürütülebilirse bundan hem Türkiye bilim çevreleri, işçi ve sendika hareketi, hem de işbirliği yapılan uluslararası kuruluşlar büyük yararlar sağlayacaktır.

Sosyal tarihle, işçi ve sendika hareketi ile ilgili dokümantasyon, araştırma ve yayın çalışmalarının yukarıda önerilen anlayışla geliştirilmesi halinde - hele de Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda son derece hassas olan- bu alandaki çabaların kötüye kullanılmasının, istihbarat ve benzeri faaliyetlere alet edilmesinin engellenmesi de olanaklıdır.

(V) Gerek tarihsel malzemenin kurtarılmasına, uygun koşullarda korunmasına, sözlü tarih çalışmaları yoluyla yeni malzeme üretilmesine ve gerekse araştırma ve yayına yönelik çabalar belli bir sınırın hemen üstünde ortaklaşa ve örgütlü yapılmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmaların çeşitli alan ve işlevleri ne tür geçici ya da sürekli organizasyon biçimlerini gündeme getirirse getirsin, tümünün uzun vadede yöneleceği ya da çevresinde etkinlikte bulunacağı bir merkezi hedefin daha bugünden kestirilmesinde büyük yarar vardır.

Kanımcı yukarıdan beri değinilen girişim ve çabalar uzun dönemde bir Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nün kuruluşuna yönelmeli ya da onun etrafında yeralmalı, onunla işbirliği içinde olmalıdır. İşçi ve sendika hareketinin tüm kesimleri karşısında tarafsız olmaya titizlik gösteren, bağımsız bir yapıya sahip ve çalışmaları yalnız ve yalnız bilimsel dokümantasyon, araştırma ve yayına yönelik ve bununla sınırlı, ilgili geniş çevrelerin güvenini kazanmış bir yönetim altında faaliyet gösteren bir Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü kendinden beklenen işlevleri yerine getirebilir.

Böyle bir enstitünün kurulabilmesi çok büyük bir olasılıkla hayli uzun bir süre alacaktır; belki de, değerlendirmemize esas aldığımız 10 yıllık süre bile, genel, dışsal koşullar ve kuruluş hazırlıkları bakımından, istenen işlevleri yerine getirebilecek özelliklere sahip böyle bir enstitünün kurulmasına yetmeyebilecektir. Yine de somut, kapsamlı bir hedefin varlığı bu hedefe biraz daha hızlı ve sistemli yürünmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca böyle bir perspektifle, amaçlanan yapı ortaya çıkıncaya kadar, nerede, ne koşullarla ve ne süre ile benzer işlevleri kısmen de olsa yerine getirebilecek girişimlerde bulunulması, ya da ilişkiler kurulması gerektiği, yani bugünün ve yarının görevleri de biraz daha netleşecektir.

(VI) Toplumsal tarih çalışmaları giderek bir ihtisas alanı olarak gelişebildiği ölçüde, ne kadar değerli olursa olsun kişisel kalan çabaları aşan bir süreklilik, çok yönlülük ve derinlik kazanabilecektir. Aslında, böyle bir ihtisaslaşma için ilk bakışta algılanabileceğinden daha geniş olanaklar vardır. Genç kuşağın nitelikli tarihçilerinden azımsanmayacak bir bölümü toplumsal tarihçiliği mesleki üretimleri için alternatifsiz bir alan olarak seçmektedirler. Ayrıca, ekonomiden, sosyolojiden, antropolojiden ya da politik bilimlerden gelip toplumun

ilgilendikleri sorunlarını köklü bir biçimde analiz etmek için tarihsel bir çerçevenin vazgeçilmezliğini gören bir çok araştırmacı adım adım, bu sıfatı kullanmasa da birer toplumsal tarihçiye dönüşmektedir.

Kuşkusuz her bir toplumda belli bir tarihsel dönemde, belli bir meslek ya da alt-meslekte ihtisaslaşma derecesini ve genel toplumsal işbölümü içinde belirli bir ihtisaslaşma alanında faaliyet gösteren kişi sayısını belirleyen objektif koşulları, ancak sınırlı bir ölçüde iradi müdahalelerle etkilemek olanaklıdır. Yine de, özellikle komşu disiplinlerden yapılabilecek transferlerle ve toplumsal tarihle uğraşanlar arasındaki ilişki ve iletişimin geliştirilmesi ile bu alanda kimi ilerlemeler sağlanabilir.

Katıldığımız bu seminerle atılan adımı, toplumsal tarih alanında çalışan ya da çalışabilecek kişiler olarak - uğraştığımız sorunlar ve çalışma perspektiflerimiz konusunda görüş alışverişini geliştirmenin ötesindeki konularda yapılabilecek- yeni ve olanaklı olursa periyodik toplantılarla sürdürmek yararlıdır ve olanaklıdır.

Toplumsal tarih alanında yazılmış seçme katkıları yanyana getiren ve iki dilde ayrı ayrı yayınlanacak bir Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Yıllığı öteki yararlarının dışında yerli ve yabancı meslektaşlar arasındaki ilişkiyi güçlendirebilir.

Bu ve benzeri girişimler için, sözkonusu girişimlerin özelliğine ters düşmeyen, finansman kaynakları bulmak olanaklıdır. UNESCO'dan Ortak Pazar sosyal fonlarına, uluslararası ve ulusal sendika kuruluşlarından üniversitelere kadar bir dizi çevreden önemli miktarlarda destek sağlanabilir.

Ek olarak, doğrudan doğruya Türkiye içinde sendikaların eğitim faaliyetlerine ayrılmış fonlarının bir bölümünün -sendikanın ve üyelerinin dün ve bugününe ilişkin konulardan başlayarak- nitelikli araştırma ve yayınlara yöneltilmesi için çaba gösterilebilir. Kimi ilerici aydın ve sendikacılar adına kurulmuş vakıfların toplumsal tarih çalışmalarına ve yayınlarına da burs ve destek sağlamaları için girişimlerde bulunulabilir. Türkiye dışında yaşayan yüzbilerce işçinin yüksel eğitim yapma şansına sahip olmuş çocukları, "ikinci kuşak" göçmenler arasında yaygın olduğu gözlenen, üniversite bitirme ya da ihtisas tezlerini işçi ve sendika hareketi tarihi ile ilgili olarak hazırlama eğilimi, çeşitli kanallarla teşvik edilebilir...

Ekip çalışmasının olanaklı olduğu tüm konularda ekip çalışmasının yeniden ve yeniden denenmesi, hazırlanan incelemelerin bunlar daha baskıya girmeden önce ilgili meslektaşlara bilgi ve eleştiri için gönderilmesi alışkanlığının yaygınlaştırılması, *Tarih ve Toplum* ve *Toplum ve Bilim* benzeri dergilerde dünyada ve Türkiye'de bu çalışma alanı ile ilgili haber ve duyurulara geniş yer verilmesi, toplumsal tarihle

uğraşanlardan aynı coğrafya parçasında yaşayanlar arasında enformal -ve olanaklı ise periyodik- buluşmaların teşvik edilmesi ... gibi uygulamalar da ihtisaslaşma ve sayıca çoğalmaya katkıda bulunabilir.

(VII) Kanımca toplumsal tarih çalışmaları alanında niteliğin yükseltilmesi bile kitap, broşür, makale vs. sayısında niceliksel bir artışla yakından ilişkilidir. Toplumsal tarih gibi beslenmeden boş zaman faaliyetlerine, çalışma ve barınma koşullarından cinsel yaşama, toplumsal direnişlerden dinsel pratiklere kadar pek çok ve gittikçe de çeşitlenen alanlara eğilen bir disiplinde son derece yaygın bir katkılar bütününe gereksinim vardır.

Bu katkıların önemli bir bölümünün amatörce yapılması ya da yapılmaya çalışılmasının çok da önemli olmadığı, hatta sevindirici olduğu söylenebilir. Amatör katkılar, yaşanan tarihin hikayesi, birçok kere, boyuna kendini tekrarlayan bir derlemecilikten ve aynı incelemenin kırpılıp, biçilip, yapıştirilip yeniden yayınlanmasına dayanan "ticari yayıncılık"tan, ya da sözde akademik kullanımlardan çok daha verimli bir katkı biçimidir.

Fabrika ve mahalle, hatta aile tarihlerinin yazılmasının denenmesi, otobiyografilerin ve biyografik çalışmaların artırılması, toplumsal çatışmanın grev, direniş, kitlesel gösteri gibi biçimlerine ait monografilerin ve benzeri çalışmaların çoğaltılması, uzun dönemde hazırlanmasını amaçlamamız gereken çok ciltli Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi ya da Türkiye İşçi ve Sendika Hareketi Tarihi gibi büyük -ama gerçekleştirilebilir- projeler bakımından yaşamsal öneme sahiptir.